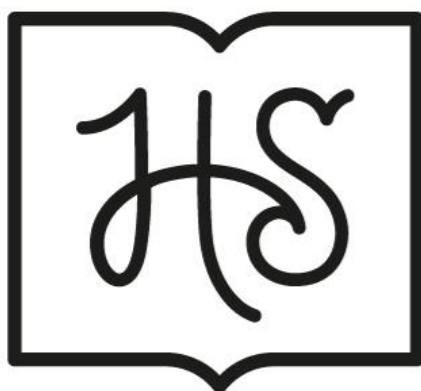

HISTORIA SCHOLASTICA

2/2017

Ročník / Volume 3

Praha / Prague 2017

Historia scholastica

Č. / No. 2/2017

Roč. / Vol. 3

Redakční rada / Editorial Board

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: doc. PhDr. Tomáš Kasper, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

Zástupce vedoucího redaktora / Deputy Editor: PhDr. Markéta Pánková (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc. (Univerzita Pardubice)

Prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc. (Univerzita Pardubice)

Doc. PhDr. Růžena Váňová, CSc. (Filosofická fakulta University Karlovy v Praze)

Doc. Mgr. Jaroslav Šebek, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze a Akademie věd ČR)

PhDr. Dana Kasperová, Ph.D. (Technická univerzita v Liberci)

Mgr. Magdaléna Šustová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Mezinárodní redakční rada / International Editorial Board

Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr.h.c. (Historický ústav Akademie věd ČR)

Prof. Dr. Jürgen Oelkers (Emeritus Professor Universität Zürich)

Prof. Dr. András Németh (Eötvös Loránd Tudományegyetem Budapest)

Prof. Dr. Simonetta Polenghi, Ph.D. (Università Cattolica del Sacro Cuore Milano)

Prof. Dr. Andreas Hoffmann-Ocon (Pädagogische Hochschule Zürich)

Prof. Dr. Edvard Protner (Univerza v Mariboru)

Prof. Dr. Eva Matthes (Universität Augsburg)

Prof. Dr. Dr.h.c. Ehrenhard Skiera (Univ. Prof. a.D. Europa-Universität Flensburg)

Prof. PhDr. Blanka Kudláčová, Ph.D. (Trnavská univerzita v Trnavě)

Prof. Dr. Gerald Grimm (Universität Klagenfurt)

Prof. Andreas Fritsch (Deutsche Comenius Gesellschaft)

Dr. Marta Brunelli, Ph.D. (University of Macerata)

Výkonný redaktor / Executive Editor: Mgr. Karel Ouroda, Ph.D., Mgr. Lucie Krausová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze)

Vydavatel / Publisher:

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského

Valdštejnská 20, 118 00 Praha 1, www.npmk.cz

IČ 61387169

ISSN 2336-680X

Časopis *Historia scholastica* vychází 2x ročně.

Toto číslo vyšlo 31. prosince 2017.

Časopis **Historia scholastica** je zařazen do mezinárodních vědeckých databází Ulrich's a EBSCO.

Obsah

ÚVODNÍK Tomáš KASPER Markéta PÁNKOVÁ Dana KASPEROVÁ	1
STUDIE: K antickým kořenům pojetí humanity (<i>Humanitas</i> před Komenským) Martin STEINER	3
Pojetí humanity v edukační koncepci J. A. Komenského jako příspěvek k lidské budoucnosti Jana PŘÍVRATSKÁ a Vladimír PŘÍVRATSKÝ	17
Vznik obchodní akademie v Kolíně a výstavba reprezentativní budovy Hana ŠLOUFOVÁ KUČEROVÁ	23
Polské školství regionu Těšínského Slezska v 19. a na počátku 20. století Lucie ZORMANOVÁ	42
Úsilie o zachovanie akademickej autonómie na Slovenskej univerzite v období Slovenskej republiky 1939–1945 Janka ŠTULRAJTEROVÁ	54
Výchovná činnosť saleziánok na Slovensku 1940–1990 Adriana SARKÖZYOVÁ	69
K významu sdílení osobní minulosti pro narativní identitu Magda NIŠPONSKÁ	79
VARIA: Vzpomínky Vojmíra Srdečného na studentské oběti nacismu	95
Pavel Kohn a jeho vzpomínky na vzdělávání v období protektorátu a v době poválečné	98
Svědectví holocaustu – vzpomínky Helgy Hoškové	102
Těžké roky v gulagu a návrat do vlasti. Vzpomínky Věry Sosnarové	106

Vzpomínky Jiřího Zajíce na činnost skautů a aktivity tzv. skryté církve v době normalizace	111
DISKUZE:	116
Pedagogická knihovna J. A. Komenského Magda JUNKOVÁ	
REPORT:	128
11. sjezd českých historiků. Profesní setkání historiček a historiků ČR, Olomouc, 13.–15. 9. 2017 Magdaléna ŠUSTOVÁ	
Výstava „Jsem Jehuda Bacon. Holocaust a poválečná doba očima izraelského malíře českého původu“ v Národním pedagogickém muzeu a knihovně J. A. Komenského Lenka LAJSKOVÁ a kol.	130
„Toho už jsme někde viděli.“ Zpráva o jedné originální a úspěšné výstavě Karel RÝDL	132
RECENZE:	135
Pieter J. Goedhart – Jan C. Henneman – Hans van der Linde: Comenius en Naarden: Historische schets van het Comenius Museum en Mausoleum in Naarden. Komenský a Naarden: Nástin historie vzniku Muzea a Mauzolea J. A. Komenského v Naardenu Magdaléna ŠUSTOVÁ	
Jan Šimek: Historie školních budov: od tereziánských reforem po současnost Růžena VÁŇOVÁ	137

Pojetí humanity v edukační koncepci J. A. Komenského jako příspěvek k lidské budoucnosti

Jana PŘÍVRATSKÁ^a a Vladimír PŘÍVRATSKÝ^b

ARTICLE INFO

Article history:

Received 4 August 2017

Accepted 10 November 2017

Available online 31
December 2017

Keywords:

Humanity, the basis of
humanity, sustainability
of humanity, innate
human traits (talents),
nurture, workshop of
humanity, life as school,
schools of life,
cultivation of humanity,
war and peace,
amendment of human
affairs, pampaedia

^aJ. Přívratská

Univerzita Karlova

3. lékařská fakulta

Ústav jazyků •

Ruská 87

100 00 Praha 10 •

Česká republika •

jana.privratska@volny.cz

jana.privratska@lf3.cuni.
cz

^bV. Přívratský

Univerzita Karlova

Katedra biologie

a environmentálních
studií •

Magdalény Rettigové 4

116 39 Praha 1 •

Česká republika •

vladimir.privratsky@
pedf.cuni.cz

ABSTRACT

The concept of humanity in Comenius' educational philosophy as a contribution towards the future of humankind

J. A. Comenius considers humanity to be one of the permanent and determining values of humankind. For him, humanity is not only the goal and basic ethical value but also the means of the functioning of the “well-ordered society”. Human being is not human by birth but is born with the innate ability to become human. In order to adopt humanity, the human needs leadership and nurturing through which he develops the innate human abilities differentiating him from other beings. It is the development of reason, speech, work activities and feelings. Nurture therefore prevents human from changing into a non-human. That is why Comenius requests that schools become workshops of humanity (*officinae humanitatis*), creating harmonically educated human beings. Such education also includes the search for ways of returning humanity to a human being that has lost it. Humanity is not a permanent set of features, it needs to be maintained continuously. This is the basis of his concept of schools of life offering a platform for sustainability of humanity. According to Comenius, humankind appears to be undergoing a crisis threatening it as a whole. Humanity thus ceases to be just a state of soul but it becomes the equipment of those who shall amend human affairs. Comenius supposes that this process will be characterized by diversity and will be the source of social inventions that will lead the society forward but only if it is implemented in harmony with the principles of humanity.

Humanitatis omnes decet homines, eo ipso quia homines sunt, et cum hominibus conversantur – Lidskost zdobí všechny lidi, prostě protože jsou lidmi a s lidmi jednájí. Tak Jan Amos Komenský definuje pojem „humanitas“ ve svém *Lexicon reale pansophicum* (1966, s. 549).

Fakt, že lidská civilizace přežila tisíce let, a dokonce se ještě rozvinula do té míry, že se stala dominantním prvkem života na planetě Zemi, je se vši pravděpodobností dán schopností lidských společností reagovat a vyrovnávat se se dvěma elementárními faktory. Prvním z nich je nepochybně schopnost adaptovat se na proměny přírodního světa, tedy na podněty, jež lidstvo zasahují zvnějšku a které navzdory svým rozvinutým technologickým možnostem může usměrňovat jen v nepatrné míře. Druhým pak jsou reakce na společenské podněty, jež lidstvo samo sobě generuje. Jedná se tedy z tohoto hlediska o impulzy vnitřní. Jsou to nicméně ony, které uvádějí jednotlivé společnosti do pohybu, mnohdy dramatického, a vždy jak s kladnými, tak i negativními důsledky. Aby lidstvo v těchto zkouškách obstálo, musí respektovat právě ty hodnoty, které jsou trvalé a v každé době determinující. Mezi ně náleží i humanita, tedy schopnost jedince a potažmo společnosti formovat a uplatňovat chování, které je podpůrné a má na zřeteli blaho jedince i společnosti. Ztráta této schopnosti – individuální i společenská – znamená zkázu a utrpení každého jednotlivce a rozklad společnosti. Není tedy překvapivé, že se tímto tématem zabývali významní myslitelé všech historických epoch. K nim náleží i J. A. Komenský, jehož odkaz následujícím generacím je prodchnut humánním vztahem k člověku. Jaké je tedy jeho pojetí humanity a co z něj může oslovit i dnešního člověka?

Lidství je především Komenskému nejen cílem a základní etickou hodnotou, nýbrž i prostředkem fungování „dobře uspořádané společnosti“.

Veškerá jeho výchovná a vzdělávací koncepce je definována touto elementární filozofickou premisou, kterou lze nalézt ve všech jeho dílech zabývajících se člověkem a jeho společností, a na tomto základě také buduje celý svůj výchovný systém. Problematiku lidství včleňuje již do Velké didaktiky – např. kapitola VI. nese název *Hominem, si homo fieri debet, formari oportere* – „Má-li se člověk stát člověkem, musí býti vzděláván“ (Komenský, 1958, s. 81n.), kde v par. 3. čteme: „Nikdo tedy ať nemyslí, že pravým člověkem může býti ten, kdo se nenaučí jednat jako člověk, tj. kdo nebude veden k tomu, co činí člověka člověkem.“ V tomto smyslu je zřejmé a jím zřetelně deklarované, že člověk se nerodí člověkem, nýbrž přichází na svět s vrozenou schopností člověkem se stát. Aby se jím však stal, musí si humanitu osvojit a k tomu potřebuje vedení, výchovu, neboť bez ní lidství nikdy nedosáhne.

A protože Velká didaktika je určena vzdělávatelům dětí a mládeže, nepřekvapí, že tematiku zařazuje právě sem – vždyť, jak uvádí: „Aby mohl být vzděláván k lidskosti, dal Bůh člověku léta v mládí, v nichž bude schopen jediné ke vzdělávání, nezpůsobilý jsa k ostatnímu“ (Tamtéž, s. 87). Jestliže Komenský hovoří o potřebě výchovy člověka, má na mysli každého lidského jedince bez výjimky. To odpovídá kořenům jeho pedagogického i filozofického myšlení, jež tkví zvláště hluboko v demokratismu v přístupu ke vzdělávání v Jednotě bratrské, i když není pochyby, že čerpal také z jiných českých tradic, zejména z vývoje českého

reformačního humanismu (Čapková, 1973, s. 456).

Aby se člověk stal člověkem, musí rozvíjet to, co představuje jeho lidskou přirozenost, která jej odlišuje od ostatních tvorů. Mají-li se lidé podle Komenského stát lidmi, je třeba zušlechťovat jejich schopnosti (dnes bychom řekli lidské distinkce či vlohy), s nimiž přicházejí na svět – tedy žádoucím způsobem vést a rozvíjet tyto schopnosti ve prospěch společnosti i jich samých. Co jsou podle Komenského tyto distinkce? Schopnost rozumového rozvoje, rozvoje řeči, postupného rozvinutí pracovní činnosti a samozřejmě rozvoj citový.

Ve IV. části Obecné porady, nazvané Pampaedia, v kapitole II. analyzuje potřebu, možnost a vlastně i snadnost vzdělávání všech lidí k lidskosti. Především nutnost usilovat, aby se žádný člověk neproměnil v nečlověka (Komenský, 1992, s. 18).

Dále, v kapitole III., podrobně rozebírá, co to vlastně znamená, že člověk má být vzděláván ve všem, **co dovršuje podstatu lidství**. Jsou to jednak tzv. výsady lidství, jak je naznačil již v Didaktice i jinde – totiž: 1) vládnout myšlením a moudrostí, 2) vládnout jazykem a výmluvností, 3) být schopen konat díla, 4) mít dobré mravy a způsoby, 5) být zbožný (Tamtéž, s. 25). Když však uvážíme vrozené, hluboké a přirozené lidské touhy v jejich celku, rozčlení se podle Komenského pěstování lidskosti ve 12 složek: „1) existovat, tj. žít; 2) žít pevně, tj. něco znamenat; 3) žít vnímavě, tedy vědět, co má člověk kolem sebe; 4) žít světle, tj. zpracovat to rozumem; 5) žít svobodně, tj. chtít a volit věci pochopené jako dobré, nechtít a zamítat věci špatné a se vším nakládat co nejvíce podle vlastní vůle; 6) žít činně, tedy také konat ty věci, které člověk chápe a volí; 7) mít čili vlastnit mnoho; 8) toho, co má, užívat, a to bezpečně; 9) vynikat a být ve vážnosti; 10) být pokud možno výmluvným, totiž pohotově a výrazně sdělovat své vědění a svou vůli jiným; 11) mít také oblibu a přízeň u lidí, takže mu nezávidí, nýbrž blahopřejí k životu tím klidnějšímu, příjemnějšímu a bezpečnějšímu; 12) mít náklonnost boží pro nejhlubší radost a bezpečnost svého štěstí v Bohu“ (Tamtéž, s. 26). Všechny tyto touhy mohou být naplněny pouze bedlivým vzděláváním a všichni by jím měli procházet, a to již od raného věku. Jen tak může být naplněna ona proslulá a často opakovaná biblická premisa člověka jako obrazu božího.

Proto také nazývá Komenský **školy dílnami lidskosti**, neboť lidé již od dětství se tu stávají vpravdě **lidmi** – tj. tvory rozumem moudrými, v skutcích opatrnými a v srdci zbožnými (Velká didaktika, podobně i Vzkříšený Fortius čili Jak vyhnat ze škol lenost).¹ V Nejnovější metodě jazyků uvažuje pak o tom, jak výrok „škola – dílna lidskosti“ by měl prostřednictvím pochopení jednotlivých pojmů, totiž *lidskost, dílna, škola* – vytvořit instituci schopnou utvářet harmonicky vzdělaného člověka, tedy přivedeného k lidství (Komenský, 1989).

Neopomíjí ani výchovný proces mimo školu, když požaduje, aby také mimoškolní činnosti, včetně her, byly takové, aby neodváděly od záměru školy *vychovávat lidi k lidství* (Tamtéž, 1989).

¹Viz KOMENSKÝ, J. A. Velká didaktika. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. I.* Praha: SPN, 1958, kap. 10, par. 3, s. 95; Vzkříšený Fortius čili Jak vyhnat ze škol lenost. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. II.* Praha: SPN, 1940, par. 9, s. 232.

Dosud jsme se nezmínili o relativně komplexních pohnutkách, které Komenského vedly ke konceptu lidskosti a jejího dosažení jako základního smyslu lidské existence. Je třeba připomenout, že zejména tam, kde se Komenský dotýká stavu politiky, který generuje válečné běsnění, jehož byl Komenský nechtěným účastníkem a obětí, hovoří o nejvýraznějším porušení lidskosti. Na mnoha místech mluví o hrůzách války, „o sporech, hádkách a bojích ve všech příbytcích, vesnicích, městech i říších“, kdy „není třeba jiných svědků než uší a očí, nářků a bědování, jimiž se vše ozývá“. Hlavní příčinu tohoto stavu spatřuje Komenský v absenci společenského řádu, pokoje a zjevného míru a to znamená, že ti, kteří vládnou, nevládnou svobodně, a ti, kteří jsou pod jejich mocí, nepodrobují se svobodně z náklonnosti k řádu, pokoji a míru. To je zdroj konfliktů a z nich pramenících násilnických činů, kdy se uplatňují biče, kyje, pouta, žaláře, provazy, meče, zhářství a zabíjení (Komenský, 1992, 10nn.).

Východiskem z této situace rozvratu je Komenskému tedy jednak osvojování lidskosti prostřednictvím výchovy, ale také hledání cest, jak člověku vrátit lidskost, kterou měl a nyní nemá. Je tedy zřejmé, že lidskost není soubor vlastností, jež, jednou nabyté, se stávají permanentními, nýbrž je třeba o její trvání stále pečovat a usilovat, jinak hrozí humanitě eroze. Řešení Komenský spatřuje prostřednictvím své pedagogické **teorie škol života**, jak ji podává v Pampaedii svého opus grande. V lidské společnosti, tak jak ji Komenský vnímal, prochází jedinec životními fázemi, které jsou charakteristické určitými znaky. Jsou zejména příznačné jistým souborem funkcí, které má člověk v dané životní fázi zastávat. Výjimkou není ani škola stáří, ba dokonce ani škola smrti (Tamtéž, 1992). Tento ontogenetický pohled je Komenskému základem řádu společnosti a rovněž zdrojem udržitelnosti humanity. Vidíme tedy, že celý lidský život je školou, vzděláváním, výchovou. K tomu, aby to tak bylo, má ovšem Komenský ještě jeden kardinální důvod – totiž přesvědčení, že lidská společnost prochází krizí, která ji ohrožuje jako celek, a tudíž je nezbytné přikročit k činům, jež ji z těchto labyrintů vyvedou. Zatímco tedy pojetí lidskosti v Didaktice, včetně školy jako dílny lidskosti, si klade za úkol vypěstovat v člověku lidství, jak jsme se již zmínili, přestává být humanita, jak správně uvedl Klaus Schaller, jen „stavem duše a získává další rozměr, totiž stává se nutnou výzbrojí těch, jejichž lidským posláním je radit se o nápravě lidských záležitostí a o tuto nápravu se činně zasazovat“.² V Komenského všennápravné koncepci jsou to především ti, kteří by měli zasedat ve třech základních sborech řídících nápravu věcí lidských, tj. ve Sboru světla, zodpovědného za lidské vědění, Světové konsistoři, odpovědné za náboženský smír, a Soudním mírovém dvoru, majícím politický charakter a odpovědným za trvalý mír (Komenský, 1992).

Prostředky teologickými a prostředky tradiční filozofie, jak uvádí Jan Patočka ve své vynikající studii publikované v českém vydání Obecné porady o nápravě věcí lidských (1992, s. 533–564) se Komenský propracovává k výsledkům, jež žádná tradiční teologie ani filozofie dosud neobsahovala. Jsou to ony postuláty budoucího mírově se rozvíjejícího lidstva, které, až

²Srov. SCHALLER, K. Lidskost. In: *Encyclopaedia Comeniana*. Připravované vydání.

se uskuteční, učiní ze všech lidí jednotnou sílu, povolanou k tomu, aby dokončila svět. Nový svět harmonického, sjednoceného lidstva. Místo revolučního užití síly žádá Komenský „zásadní obrat, který **vyvede** mysl z bloudění v labyrintech světa a zbavenou zátěže všech izolujících tendencí a sil ji **povede** k pochopení a organizování celkového pořádku světa tam, kde dosud není dokonán. Tak je celý svět pojat **sub specie educationis**, pod zorným úhlem pořádku, který pochopit, osvojit si a přijmout za základní zákon vlastního rozumu i vůle je úkolem budoucího člověka“ (Patočka, 1992, s. 559).

Proto také největší pozornost věnoval Komenský těm partiím Porady, jež se zabývají touto myšlenkou obratu. Ústřední částí se z tohoto hlediska stala Pampaedia, 4. díl Obecné porady, obsahující první systematickou teorii výchovy, která se zdaleka neomezuje pouze na školní výuku, její teorii a metodiku. V ní Komenský přinesl něco podstatně nového, co ani Velká didaktika, ani zbytek ODO neobsahují. Podle Patočky, Čapkové a dalších komeniologů je totiž určena k tomu, aby pansofické světlo obrátila na lidskou mysl a učinila je všeobecným. Je vlastně „velkou teorií jednotného organizování lidského života zevnitř; každý individualismus je jí cizí, veškerý zřetel se obrací k celku při všem důrazu na svobodu, spontánnost a přirozenost celého procesu“ (Tamtéž, s. 559).

Humanita je tedy v Komenského pojetí podle Patočky logickým a přirozeným důsledkem jeho snahy svést všechny pramínky svých inventa, neboli svých celkových principů i detailních nápadů, v jednotný proud (Tamtéž, s. 562).

Závěrem je třeba konstatovat, že by bylo nepochopením domnívat se, že si Komenský představoval redukci lidské rozmanitosti jako předpoklad nápravy společenských neduhů. Že tedy celek musí být unifikovanější než jeho části. Je tomu právě naopak. Společenská pestrost je pramenem společenské invence, která vede společnost vpřed, avšak jen za předpokladu, že je uplatňována v souladu s principy humanity. I v tom je třeba spatřovat významný odkaz tohoto myslitele současnosti. Komenského požadavek na nápravu zásadních společenských nedostatků, nejednoty a neúplnosti a započetí nové éry dějin, v níž by lidstvo žilo v míru, harmonii a jednotě, je legitimní pouze tak, že tento proces nebude rezignovat na humanitu, bez níž by takovýto společenský projekt ztrácel jakýkoliv smysl. Komenského důraz na humanitu jako jednu ze základních součástí vzdělávacího procesu každého člověka je sice zaměřen na jedince, avšak skrze něj cílí na lidskou společnost. Jen tak se humanita může stát společenskou hodnotou rovněž v tom smyslu, že spoluvytváří rovnováhu mezi přirozeným egoismem a altruismem jedince. Stává se tak normotvornou inspirací a imperativem napravené společnosti.

Zdá se, že právě Komenského neustálý důraz na lidství, na potřebu je chránit jako něco, co není jednou dané a provždy trvající, byl zřejmou podmínkou, aby se mohl odvážit nejobsáhlejší a nejhlubší syntézy, jakou kdy český myslitel podstoupil. Tento důraz a jeho důvodnost je jeho odkazem naší současnosti i budoucnosti.

Primární zdroje

- KOMENSKÝ, J. A. Lexicon reale pansophicum. In: *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica. Vol. II.* Praha: Academia, 1966. Bez ISBN.
- KOMENSKÝ, J. A. Didactica magna. In: KOMENSKÝ, J. A. a E. KAMÍNKOVÁ, ed. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii opera omnia. 15/I, Opera didactica omnia.* Praha: Academia, 1986. Bez ISBN.
- KOMENSKÝ, J. A. Velká didaktika. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. I.* Praha: SPN, 1958. Bez ISBN.
- KOMENSKÝ, J. A. Pampaedia. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských. Sv. III.* Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.
- KOMENSKÝ, J. A. Vzkříšený Fortius čili Jak vyhnat ze škol lenost. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. II.* Praha: SPN, 1960. Bez ISBN.
- KOMENSKÝ, J. A. Novissima linguarum methodus. In: KOMENSKÝ, J. A. a E. KAMÍNKOVÁ, ed. *Dílo Jana Amose Komenského = Johannis Amos Comenii Opera omnia. 15/II.* Praha: Academia, 1989. Bez ISBN (čes. Nejnovější metoda jazyků. In: *Vybrané spisy Jana Amose Komenského. Sv. III.* Praha: SPN, 1964).
- KOMENSKÝ, J. A. Panegersia. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských. Sv. I.* Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0226-2.
- KOMENSKÝ, J. A. Panorthosia. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských. Sv. III.* Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0228-9.

Literatura

- ČAPKOVÁ, D. Domácí kořeny základních rysů Komenského pojetí univerzálního vzdělávání. *Pedagogika* 23. 1973, č. 4. ISSN 0031-3815.
- Encyclopaedia Comeniana.* Přípravované vydání.
- PATOČKA, J. Komenského všeobecná porada. In: *Obecná porada o nápravě věcí lidských. Sv. III.* Praha: Svoboda, 1992. ISBN 80-205-0225-4.